

EUROPÆISK IDEHISTORIE

© Hans-Jørgen Schanz og Høst & Søn, København 2006

Udsendes i Gyldendals Bogklubber efter overenskomst med forlaget Høst & Søn.

Denne udgave må ikke gøres til genstand for offentligt udlån.

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner,
der har indgået aftale med Copy-Dan og kun inden for

de i aftalen nævnte rammer.

2. bogklubudgave, 2. oplag

Omslag: Stoltzedesign Aps

Kort: Steen Frimodt

Typografisk tilrettelægning: Erik Crillesen

Bogen er sat med TheAntiqua

og trykt hos Narayana Press, Gylling

Printed in Denmark 2011

ISBN: 978-87-03-02651-0

FORORI

FORORI

1 DET E

2 JØDED
ISRAEL.

3 DET GI

DEN TIL

REDNIN

SEKULA

SOFISTE

PLATON

Sjæler

Ideals

ARISTOT

Grund

Erkenc

Menne

PLATON,

4 HELLEN

HELLENIS

Lysten

Enheds

Den till

HUMANIT

Theodor Wiesengrund Adorno (1903-1969), tysk sociolog, filosof og musikteoretiker. Sammen med Max Horkheimer grundlægger af Frankfurterskolen. Fra 1933 til 1949 i eksil i USA.

ULLSTEIN

Frankfurterskolen og civilisationskritikken

Efter den russiske revolution gennemgik socialistisk politik og tænkning en række spaltninger og transformationer. I Sovjetunionen blev doktrinær marxisme officiel ideologi og verdensanskuelse. Arbejderbevægelsen blev spaltet i to hovedretninger: partikommunisme, som

blev ledet fra Moskva, og socialdemokratiene, der bekendte sig til parlamentarismen, og som opererede nationalt. Samtidig opstod som tidligere nævnt den såkaldte venstremarxisme, en betegnelse, der både dækker over partipolitisk aktivitet langt til venstre for kommunistpartierne, og teoretiske bestræbelser uden direkte politisk praksis. Betegnelsen venstremarxisme kommer af, at de forskellige grupperinger og instanser påberåbte sig Marx – vel at mærke ikke den Marx, der figurerede som producent af verdensanskuelse i sovjetmarxismen, men en Marx, hvor det var den radikale frigørelse fra undertrykkelse og udbytning, som var i centrum.

En af venstremarxismens vigtigste bastioner blev »Institut für Sozialforschung«, der i tyverne var blevet oprettet i Frankfurt am Main, og hvorfra den senere så berømte »Frankfurterskole« udgik. Institutet var privatfinansieret og politisk og akademisk uafhængigt. I 1931 blev filosofen Max Horkheimer (1895-1973) direktør og fremlagde et forskningsprogram, som skulle blive fundamentet for etableringen af en kritisk teori, hvis felt var »menneskehedens samlede materielle og åndelige kultur overhovedet«, en totalitetsfordring, der var bemærkelsesværdig i en tid, hvor specialiseringen inden for videnskaben for længst havde holdt sit indtog. Den kritiske teori skulle udfolde sig med respekt for empirisk videnskab, men ikke lukke sig inde i enkeltvidenskabens univers. Der skulle tænkes i sammenhæng og hen over grænserne for enkeltvidenskaberne. Inspiratorer var Kant, Hegel, Marx, Nietzsche, Weber og Freud.

Til fulde var den kritiske teori klar over det uholdbare i klassisk historiefilosofi *a la* Hegel. På den anden side kunne teorien ikke give afkald på at forsøge at tænke totaliteten – et sådant afkald ville betyde kapitulation over for den instans, som så ud til just at virke som historisk og samfundsmæssig totaliseringskraft, nemlig den instrumentelle fornuft.

Nazisterne tvang instituttet i eksil, først til Geneve, senere til Paris og til slut New York. Efter krigen vendte dets hovedskikkelser, Horkheimer og Theodor W. Adorno (1903-1969) tilbage til Frankfurt. Forinden havde de under eksilet i USA skrevet et af skolens hovedværker *Oplysningens dialektik* (1944), der udgør et højdepunkt i pessimistisk civilisationskritik i det 20. århundrede.

I forordet skriver de: »Det, vi havde sat os for, var faktisk intet min-

dre end at erkende, hvorfor menneskeheden i stedet for at træde ind i en sand menneskelig tilstand synker ned i en ny form for barbari.« Grundideen var, at oplysningstænkningen »allerede indeholder kimen til det tilbageskridt, som i dag finder sted overalt«. Ved oplysningstænkning forstod Horkheimer og Adorno imidlertid ikke alene eller primært den tænkning, som var opstået i det 18. århundrede, og som selv gav sig navnet oplysning. Oplysningstænkningen daterer de tilbage til antikken. Tesen er, at den modstilling mellem myte og oplysning (*mythos/logos*), som siden antikken har været noget nær en selvfølge, grundlæggende er et selvbedrag. Allerede myten er oplysning, og oplysning selv er myte. Fælles for myten og oplysning er nemlig, at de fundamentalt er beherskelsestænkning. Myten er basalt en naturbeherskelsesstrategi, og oplysning er myte i den forstand, at den helt overser, glemmer og undertrykker det forhold, at den beherskelse, som udfoldes via oplysningstænkning, gør mennesket til en slave af sine egne beherskelsesmanøvrer. I stedet for at mennesket kunne være et væsen med åben lykkeforventning, blev det et restløst nyttekalkulerende og instrumentelt væsen, hvis orientering i verden var bestemt af, at det, der ikke var nyttigt, var en skændsel.

I bogen oprulles sammenvævningen af oplysning og myte fra Homer og frem til nazismen. Den kapitalistiske vareproduktion hævdes at udgøre en milepæl i instrumentalismens historie. Fra nu af spredes den instrumentelle fornuft ud i alle samfundets porer, og i det 20. århundrede er den vandret ind i kulturlivet, der er omdannet til kulturindustri, og ind i videnskab og filosofi, som er reduceret til teknik. Alt er forvaltet – og slået med blindhed.

I den klassiske historiefilosofi fra oplysningstænkningen og Hegel gik man ud fra, at den historiske proces var såvel målrettet som meningsfuld, og at dette så at sige var det strukturerende uhistoriske grundlag i historien. Horkheimer og Adorno bryder om på dette. Historien har ikke et ahistorisk grundlag. Den dominerende dynamik er selv indstiftet i historien, nemlig beherskelsestænkningen. Og nok ser det ud til, at historien har et mål, som den indstiftede logik tenderer imod. Dette mål er imidlertid ikke den utopi, der blev drømt om, men derimod den totale instrumentalisme, hvorved den historiske proces munder ud i tiltagende meningsløshed.

Bogen slutter:

»Suspekt er ikke fremstillingen af virkeligheden som Helvede, men den rutinerede opfordring til at bryde ud af det. Hvis talen i dag kan henvende sig til nogen, så er det hverken til de såkaldte masser eller til den enkelte, som er afmægtig, men snarere til et indbildt vidne, til hvem vi efterlader det, for at det dog ikke skal gå helt under sammen med os.«

Den civilisationskritik, som Frankfurterskolen leverede, var total, og den var apolitisk i den forstand, at den ikke lod sig omsætte i nogen anden form for praksis end just kritikken selv. I 1950'erne og 60'erne fortsatte det teoretiske arbejde. At nazismen var blevet bekæmpet og demokratiske institutioner reetableret i Vesteuropa efter 2. Verdenskrig, tog ikke form af en erfaring, som rokkede den kritiske teoris uforsonlighed. Måske spillede det ind, at vel var demokratiske institutioner etableret i Vesteuropa, men tillige var en større del af menneskeheden end tidligere underlagt kommunistisk totalitarisme med Sovjetunionens udbygning af interessesfærer og Kina. Men måske var det vigtigste, at kritikken var så fundamental og total, at den slet ikke lod sig korrigeres af nogen som helst erfaring. I 1968 blev en af studenterbevægelsens og ungdomsoprørets hovedinspirationskilder Frankfurterskolen. Nu skulle den radikale utopi om frigørelsen fra undertrykkelse af naturen og selvundertrykkelsen af jeg'et omsættes til praksis. Som der stod på muren ved Sorbonne Universitet: »Vær realist, kræv det umulige!«. Adorno og Horkheimer var modstandere heraf. Det ville endnu engang i frigørelsens navn føre til instrumentalisme. En anden filosof, nemlig Herbert Marcuse, der havde været tilknyttet Frankfurterskolen, støttede derimod og blev med sin bog *Frigørelsen* (1968) en af ungdomsoprørets og studenterbevægelsens hovedteoretikere.